

תוכן העניינים

הקדמה

ג

פתיחה לענייני מדת החסד

ח

חלק ראשון

פרק ראשון

לב בו יבאר דין מצות עשה דאם כסף תלוה ועוד עניינים ממדת החסד בפרטיהן

פרק שני

נא בפרק זה יבאר למי חיבה התורה במצות עשה זו

פרק שלישי

נה בפרק זה יבאר על מי חיבה התורה לגמל עמו חסד

פרק רביעי

נט בפרק זה יבאר, שצריך לגמל חסד אפילו לשונא, ודין איסור נקימה ונטירה

פרק חמישי

סג בפרק זה יבאר ענין הקדימה, דהינו כשאינן בכוון להלות לכלם

פרק ששי

עו בפרק זה יבאר עוד עניינים מדין קדימה

פרק שביעי

פח בו יבאר הלאו ד"לא תבא אל ביתו לעבט עבטו"

פרק שמיני

קו בו יבאר המצות עשה דהשבת העבוט

פרק תשיעי

קכב בו יבאר דיני תשלומי שכר שכיר בזמנו

פרק עשירי

קמא בו יבואר עוד מדיני תשלומי שכר שכיר בזמנו

חלק שני

פרק ראשון

קנה בו יבאר ענין אהבת חסד

פרק שני

קסא יבאר בו טעם על מה זרזה התורה את האדם, שיהא לו אהבה לענין זה של חסד

פרק שלישי

קסה בו יבאר עוד טעם על זריזות התורה לענין חסד

פרק רביעי

בו יבאר, שהאדם יש לו מזון המצוה פרות בעולם הזה והקרן לעולם הבא, וגם הזכות עומדת

קע לו להנצל מכל צרה

קעח	בו יבאר גדל שכר המתדבק במדה זו לענין כמה דברים	פרק חמישי
קפה	בו יבאר עוד מענין זה	פרק ששי
קצ	בו יבאר גדל הקלקול שבא לאדם על ידי מניעת צדקה וחסד	פרק שביעי
קצו	בו יבאר סבת המתרפים עצמם ממצוה זו ובטול טענותיהם	פרק שמיני
רא	בו יבאר בטול טענת היצר, שבא על ידי העלם ידיעה ופטור	פרק תשיעי
רו	בו יבאר מדה הגרועה של כילי וצר עין	פרק עשירי
ריג	בו יבאר בטול טענת העצלות, ועוד כמה עניני זריזות לעבודת השם יתברך	פרק אחד עשר
רכא	בו יבאר, שהאדם צריך לרדף אחר מצוה זו בכל יום	פרק שנים עשר
רכח	בו יבאר גדל ענין המפריש מן קצת ממונו לגמילות חסדים	פרק שלשה עשר
רלט	בו יבאר עוד מענין זה	פרק ארבעה עשר
רמט	בו יבאר, שדבר זה מכפר כקרבן במזבח. גם איזה ענינים נחוצים, השייכים להמלוים בהתר עסקא	פרק חמשה עשר
רסב	בו יבאר החיוב, שיהיה גמ"ח קבוע בכל עיר ועיר	פרק ששה עשר
רעא	בו יבאר גדל ענין צדקה	פרק שבעה עשר
רפח	בו יבאר ענין מעשר כספים בכל פרטיו	פרק שמונה עשר

הקדמה

יתברך הטוב והמיטיב המתחסד עם כל ברואיו, כדכתיב (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו", וביותר לבני ישראל עם קרובו האהובים לו מאד, עד שקראם בשם "בנים" ו"חלק ד'" וצום ללכת בדרכיו, שהם דרכי החסד והרחמים והחנינה, וכדכתיב (דברים י"יב): "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' ללכת בכל דרכיו". ואיתא בספרי (פרשת עקב פסקה מ"ט): אלו דרכי הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות ל"ד ו'): "ד' ד' אל רחום וחנון". ואומר (יזאל ג' ה'): "כל אשר יקרא בשם ה' ימלט". איך אפשר לו לאדם לקרא בשם ה'? אלא מה המקום נקרא רחום וחנון, אף אתה הוי רחום וחנון ועושה מתנת חנם לכל וכו'. ולא פעם אחת הזהיר אותנו השם יתברך על זה, כי אם בשמונה מקומות אמר כענין הזה. [בעקב פרשה א' פסוק ו', ובחמישי פסוק י"ב, ובשביעי פסוק כ"ב, ובראה פרשה שלישי פסוק ה' עין שם בפרוש רש"י, ובשפטים פרשה חמישי פסוק ט', ובתבוא פרשה שלישי פסוק י"ז, ובששי פסוק ט', ובנצבים פרשה שביעי פסוק ט"ז]. ולבד זה כל התורה מלאה מזה, כאשר נבאר הכל אם ירצה ה' לקמן.

וחזר וזרו אותנו על ידי נביאיו הקדושים על ענין זה. וכדכתיב (מיכה ו' ח'): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד וגו'".

וכל זה הוא רק לטובתנו. וכדמסים הקרא בפרשת עקב הנ"ל אחר כל הדברים שפרט מתחלה (דברים י"ב): "ליראה וללכת בכל דרכיו וגו'", כתב לבסוף (שם י"ג): "לטוב לך". והינו דכפי גדר ההרגל שהרגיל אדם עצמו במדת הטוב והחסד כל ימיו, כן לפי ערך הזה יקבל אחר כך השפעת טובו ורב חסדו של הקדוש ברוך הוא בעולם הזה ובעולם הבא. ובכמה מקומות בכתובים וגם במאמרי חז"ל מצינו, שהשוו את מדה הקדושה הזו לתורה, בין להנצל על ידה מכל צרה בזה ובבא, ובין שיזכו על ידה לכל טוב. ולפי שקצר המצע מהשתרע פה, לכן אעתיק פה רק איזה מהכתובים ומאמרי חז"ל, והיותר אם ירצה ה' נבאר הכל לקמן בפנים הספר. היא מועלת לכפרת עונותיו של אדם, וכדכתיב (משלי ט"ז): "בחסד ואמת יכפר עון" ואמרו חז"ל (בברכות ה'): חסד - זו גמילות חסדים, שנאמר (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד וגו'". אמת זו התורה, שנאמר (משלי כ"ג כ"ג): "אמת קנה ואל תמכר". ואיתא באבות דר, נתן (פרק ד', ה'): פעם אחת היה ר' יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים, והיה ר' יהושע הולך אחריו, וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. אמר לו: בני, אל ירע לך. יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה. ואיזה? זה גמילות חסדים, שנאמר (הושע ו'): "כי חסד חפצתי ולא זבח".

וראה עוד כח המדה הקדושה הזו, שהיא מועלת להאריך ימיו של אדם. וכמו שמצינו בבני עלי (ראש השנה י"ח), שנגזר עליהם (שמואל א', ב' ל"ג): "וכל

מרבית ביתך ימותו אנשים". והיה גזר דין שיש עמו שבועה, שאינו מתקרע, כמו שאמרו חז"ל (ראש השנה שם), ואף על פי כן כשהוציא הקדוש ברוך הוא את הגזר דין עליהם, רמז להם שבתורה ובגמילות חסד יוכלו לבטל דבר זה, ויאריכו ימים. וכדכתיב (שמואל א', ג' י"ד): "ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה". ואמר אביי: בזבח ובמנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר הוא בתורה ובגמילות חסדים. כן איתא בראש השנה (י"ח). ואמרו שם עוד, דאביי ורבא תרויהו מדבית עלי קאתו רבא דעסק בתורה חיי ארבעין שנין אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חיי שתינ שנין. וגם היא מועלת להנצל מחבלו של משיח, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין צ"ח:): שאלו תלמידיו את ר' אליעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? אמר להם: יעסק בתורה ובגמילות חסדים. והזכות הזה עומד לו לאדם לכל הדורות שאחריו, כמו שאמרו חז"ל: (בילקוט תהלים רמז תתנ"ט) החסד עומדת לו לאדם עד סוף כל הדורות, שנאמר (תהלים ק"ג י"ז): "וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו".

ומצוה זו היא עושה שלום גדול בינינו לבין אבינו שבשמים, כמו שאמרו חז"ל (בבא בתרא דף י'). אמר ר' אלעזר בר' יוסי: כל צדקה וחסד שישראל עושין בעולם הזה, שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים, שנאמר, וגו'. והמדה הזאת היא עומדת ברומו של עולם ממש, להמתבונן בתורה את גדל ענינה. וזה לשון המדרש רות פרשה ה' ד': בוא וראה, כחן של בעלי

צדקה וגומלי חסד, שאין חוסין לא בצל שחר, ולא בצל כנפי ארץ, ולא בצל כנפי שמש, ולא בצל כנפי חיות, ולא בצל כנפי כרובים, ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים ל"ו ח'): "מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון". ולהפך, כמה גרוע האדם, שאין בו מדת החסד והרחמים, שהוא מרחיק עצמו מהקדוש ברוך הוא, שהוא מקור הרחמים והחנינה, והכתוב קוראו 'בליעל' עבור זה. ראה מה שאמרו חז"ל (בילקוט ראה רמז תתצ"ח) על הפסוק (דברים ט"ו ט'): "פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו'": הוי זהיר שלא תמנע רחמים, שכל המונע רחמים מקיש לעובד גלולים ופורק מלכות שמים מעליו, שנאמר בלי על, והפסוק הזה של "השמר לך" אינו קאי על מניעת הצדקה לחוד, כי אם על מניעת הלואה גם כן [כן משמע בגטין ל"ו. בגמרא, עין שם. וכן כתב בספר 'שערי תשובה' לרבנו יונה (שער שלישי אות ס"ז) ובספר החנוך במצוה ת"פ].

ובעונותינו הרבים, כמה וכמה אנשים, שהענין הזה רפוי בידם. ואתבונן לדעת סבת הדבר, ומצאתי כי שתיים הנה: אחת מצד מעוט ידיעה בעצם ענינה, שאינם יודעים פרטי הענינים על מה מנח שם מדה זו, כי באמת מדת החסד כוללת בתוכה כמה וכמה סוגים: לעשירים ולעניים, לחיים ולמתים; חסד שעושה בגופו, וחסד שעושה בממונו, כמו שאמרו חז"ל [בסכה דף מ"ט:]. ובכל סוג וסוג, יש בה כמה ענינים. וכל ענין וענין, יש בה כמה פרטים, כמו שיתבאר

אם ירצה ה' בפרקים הבאים. שנית מצד שאינם יודעים את גדל מהותה, כמה היא פועלת בתעצומות עזה על האדם האוחז בה ומחזיקה להיטיב עמו בכל עניונו, בין בימי חייו בעולם הזה ובין לעולם הבא, ובין להנצל על ידה מיום הדין הגדול. על כן קמתי ונתעוררתי בחסד השם יתברך החונן ומתחסד עם ברואיו להעריך לפני הכל את מדת החסד בכל עניניה, כפי מה שהשיגה ידי בעזרת ה' יתברך.

ואחלק את הספר הזה לשלשה חלקים: חלק א' - יבאר עקרו בענין דיני גמילות חסד של הלואת ממון לעשירים ולעניים בכל פרטיהם, וגם מבאר בו דיני השבת העבוט ודיני תשלומי שכר בזמנו, ועוד כמה הלכות הנוגעים למעשה. חלק ב' - יבאר בו גדל שכר המחזיקים במדת החסד בזה ובכא, ולהפך גדל ענש המרפים ידיהם ממדה זו. ונתקבץ כל זה מש"ס בבלי וירושלמי ומדרשי חז"ל המדברים בענין זה. גם יבאר בו כמה עצות ותחבולות, איך להשיג מדה זו ולהסיר כל המפריעים ממנה. גם יבאר בו כמה עניני התנהגות במדת צדקה לענין מעשר וחומש, ועוד כמה ענינים הנצרכים לידע בענין צדקה. חלק ג' יבאר בו כל הענינים הנכללים במדת החסד, כהכנסת אורחים ובקור חולים וכיוצא בזה.

וקראתי שם החבור בכללו **אהבת חסד** על שם הכתוב (מיכה ו' ח'): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד

וגו'". וגם הצגתי באור סביב לו וקראתיו בשם 'נתיב החסד'. וכשמו כן הוא, כי הוא מורה דרך ונתיב לידע מקור מוצאו מן הגמרא והפוסקים.

פתיחה לעניני מדת החסד

אמרו חז"ל (סוטה י"ד.): דרש ר' שמלאי, תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחלתה גמילות חסדים, דכתיב (בראשית ג' כ"א): "ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם", וסופה גמילות חסדים, דכתיב (דברים ל"ד ו'): "ויקבר אתו בגי". הנה חז"ל גלו לנו את גדל הענין של חסד, שרמזה לנו התורה עליה בתחלתה ובסופה. אבל באמת, לאו דוקא באלו המקומות לבד, דכמה פרשיות של תורה מלאות מזה, כאשר נבאר בעזרת ה' יתברך.

תחלת הכל, צריך האדם לידע שגדר גמילות חסדים אינו מנח דוקא על הלואת ממון, כמו שסוברין איזה אנשים, אלא הוא מנח על כל עניני הטוב, שאדם עושה חסד ומיטיב לחברו בחנם. יש שמתחסד עמו בממונו, כגון: שמשאיל לו בהמה, או כלי, או הלואת ממון, וכל כיוצא בזה, שהוא עושה בממונו טובה לחברו. וזה נקרא בפי חז"ל (סכה מ"ט): בשם 'גמילות חסדים שבממונו'. ויש שמתחסד עמו בגופו, וגם זה יפל תחת שני סוגים: יש שהוא מיטיב לחיים, ויש שהוא מיטיב למתים. לחיים, כגון: שמכניס אורחים לביתו,

ומטריח עצמו לפניהם. וכן מצות לוי, שמלוה אותם, וכן שמחת חתן וכלה, בקור חולים ונחום אבלים, וכל כהאי גונא דברים שמיטיב בגופו לחברו החי. [ואבאר אם ירצה ה' לקמן בפרקים הבאים כל אלו הדברים וכיוצא בהם]. ויש גמילות חסדים שבגופו, שעושה למתים, הינו הוצאת המת וההתעסקות בכל צרכי הקבורה; לשאת המטה ולילך לפניו ולספד ולחפר ולקבר. כל אלו, הכל מכנים בשם גמילות חסדים. [עין בסכה דף מ"ט:; וברש"י שם וברמב"ם פרק י"ד מהלכות אבל, ותמצא כל דברינו]. וכל זה נכנס בכלל מצות עשה של (ויקרא י"ט י"ח): "ואהבת לרעך כמוך", הינו, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אותם לאחריך.

ועתה נעריך לפני הכל, איך שכל התורה מלאה מעניני החסד, כדי שיתבונן האדם כמה יקר הוא ענין החסד בעיני השם יתברך. תחלת הכל במה שכתוב (בראשית ב' כ"ב): "ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח וכו"; ודרשו חז"ל [ברכות ס"א.] מלמד שקלעה הקדוש ברוך הוא לחוה. וגם במה שכתוב (שם): "ויבאה אל האדם", דרשו, מלמד שנעשה הקדוש ברוך הוא שושבין לאדם, עין שם בגמרא. וגם בפרשת נח שספרה לנו התורה (בראשית ט' כ"א): "וישת וכו' וישכר ויתגל וגו' (*); וירא חם וגו' ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וגו' ויכסו את ערות אביהם וגו'". [שלא היו מצוים על זה, כי אין זה משבע מצות בני נח, ורק מצד מדת החסד]. וגם ספרה לנו את הברכה שברכם נח, ונתקים